«ՍԵՎԱՆԻ Խ.ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑ»

ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑ 2022

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ Հոլովական զուգաձևությունները ժամանակակից հայերենում. գործածական և ոչ գործածական ձևեր

ԱՌԱՐԿԱ Հայոց լեզու և գրականություն

ՀԵՂԻՆԱԿ **Ռուզաննա Սաղաթելյան**

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆ Սևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան N1 հիմնական դպրոց

Բովանդակություն

1. Ներածություն ---------- 2

2. Հոլովական զուգաձևությունները ժամանակակից հայերենում. գործածական և ոչ գործածական ձևեր ---------- 3

3. Եզրակացություն ---------- 17

4. Գրականության ցանկ ---------- 18

Ներածություն

Հոլովի քերականական կարգի քննությունն ու եղել է և այցյսօր էլ մնում է հայ քերականության վիճակահարույց խնդիրներից մեկը: Ամբողջ հարցն այն է, որ այս հարցին անդրադառնալիս հայ լեզվաբաններից յուրաքանչյուրն ունեցել է իր սկզբունքներն ու մոտեցումները:

Այսպես՝ Մ. Աբեղյանը հակադրվում է հլովման համակարգում իր նախորդների տեսակետներին և աշխարհայացքի համար ընդունում է հինգոլով՝ հիմք ընդունելով հոլովների կազմության ձևը: Հետագայում առաջ է քաշվում նոր տեսակետ, ըստ որի՝ ժամանակակից հայերենի հոլովման համակարգը որոշելիս անհրաժեշտ է հավասարապես հաշվի առնել և՛ կազմությունն ու ձևը, և՛ նրանց արտահայտած բովանդակությունն ու նշանակությունը, ինչպես նաև նրանց պաշտոնը, շարահյուսական կիրառությունը: Վերջապես ինչ է հոլովը, հոլովման կարգը:

Հոլովական զուգաձևությունները ժամանակակից հայերենում. գործածական և ոչ գործածական ձևեր

Գոյականի հոլովական համակարգը հարուստ է զուգաձևություններով: Դրանց մի մասը գրական լեզվի կանոնի սահմանումն է , իսկ մյուս մասը հանդիպում է բարբառներում, ժողովրդախոսակցական լեզվում կամ այս կամ այն չափով հնացած է: Այդ սահմանը երբեմն շատ դժվար է որոշել:

Հոլովական զուգաձևությունները հիմնականում հետևանք են խոսակցական լեզվի ազդեցության, նաև տարբեր հոլովումների փոխադարձ ներթափանցման, նմանակու- թյան, մասամբ էլ բարբառների և գրաբարյան շրջանի անմիջական ազդեցությամբ են պայմանավորված: Հոլովական համակարգում զուգահեռ ձևերը և լեզվական նորմից կատարված շեղումները հիմնականում հետևանք են նաև այն բանի, որ տարբեր հոլովումների պատկանող բառերի միջև որոշակի հատկանշային տարբերություններ

չկան, տարբերություններ, որոնցով առաջնորդվելիս որոշվի տվյալ բառի հոլովումը:

Գոյականների որևէ հոլովման պատկանելիությունը երբեմն որոշվում է նրանց արտահայտած իմաստով և ձևով: Ըստ այդմ տարբերակվում են իմաստային, ձևային և ձևաիմաստային հոլովումներ: Հաճախ միևնույն բառը կարող է արտահայտվել տարբեր հոլովամբ, որը և համարվում է հոլովական զուգաձևություն:[1]

Հոլովական զուգաձևությունները հիմնականում նկատելի են սեռական, տրական հոլովներում:

Զուգաձևություններ կան նաև բացառական , գործիական և ներգոյական հոլովներում:

---

[1] Լ.Եզեկյան, Հայոց լեզու., 2005,էջ 231:

Այս զուգաձևությունների մի մասը գտնվում է գրական նորմի սահմաններում, իսկ մի մասն էլ շեղվում է գրական լեզվի նորմից և հիմնականում հանդիպում է ժողովրդախոսակցական լեզվում: Լեզվական նորմը սահմանում է,որ գոյականների մեծ մասը պատկանում է ի հոլովման, մեծ մասամբ հոգնակի թվում: Այն ընդհանրական հոլովիչ է, և լեզվի զարգացման ընթացքը թելադրում է, որ հենց այս հոլովիչով էլ ժամանակի ընթացքում միօրինականալու է հոլովման հարացույցը:

Հույս, լույս, սուգ, պատիվ բառերը ենթարկվում են ի հոլովման, սակայն հաճախ ոճական նկատառումներով գործածվում են դրանց գրաբարյան տարբերակները, և առաջանում են զուգաձևություններ՝ հույսի//հուսո, լույսի//լուսո, սգի//սգո, պատվի// պատվո: Գիտական գրականության մեջ հանդիպում է նաև խնդիր բառի խնդրո տարբերակը՝ <<Մեր քննության խնդրո առարկան է...>>: Պատիվ, սուգ բառերի պատվո, սգո ձևերը պահպանվել են որոշ բառակապակցություններում՝ պատվո շքանշան, սգո ծառայություն, սգո թափոր, սգո սեղան, չնայած որ խնդրո, պատվո, սգո ձևերը համարվում են հնաբանություններ: Լեզվական նորմով սահմանվածը ի-ով ձևերն են , խնդրո, պատվո, սգո , լուսո, հրո տարբերակներն ավանդական են, և նրանց գործա- ծությունը պետք է ոճականորոն արդարացված լինի: Որոշ աշխարհագրական տեղանուններ, հիմնականում ենթարկվելով ի հոլովման, առանձին կիրառություններում պահպանում են գրաբարյան ա վերջավորությամբ ձևը, որով և զուգաձևություն է ստեղծ- վում՝ Սևանի//Սևանա, Վանի //Վանա, Սասունի// Սասնա, Գեղամի//Գեղամա: Ժամանակակից գրական հայերենում ի հոլովման են ենթարկվում դուստր, կայսր և ուստ, -իստ, -ունդ վերջածանցներն ունեցող մի քանի բայանուններ՝ փախուստ, գալուստ, թաքուստ, հանգիստ, ծնունդ: Սակայն սրանք ունեն գրաբարյան տարբերակներ, որոնք գրքային են և սահմանափակ կիրառություն ունեն: Արդյունքում գրական նորմի շրջանակներում գործող զուգաձևություններն են դուստրի//դստրիր, կայսրի//կայսեր, փախուստի// փախստյան, թաքուստի //թաքստյան,

հանգստի//հանգստյան, գալուստի// գալստյան, ծնունդի //ծննդյան: Առհասարակ -յան-ով ձևերը իբրև հնաբանություն պետք է որակել: Ըստ Զ. Աղաջանյանի՝ <<բացարձակ հնաբանություն պետք է համարել առավոտվա//առավոտի// առավոտյան, երեկոյի// երեկոյան զուգահեռություններում առավոտյան, երեկոյան ձևատարբերակները>>1, թերևս ճիշտ է, որ սրանցում հոլովաձևային իմաստն արդեն մթագնել է, և դրանք ածականանում են կամ մակբայանում, այս կարծիքին դեմ է Էդվարդ Աղայանը. <<Առավոտյան, երեկոյան ձևը սեռական և տրական պետք է համարել և ոչ ածական կամ մակբայ, որովհետև ործառում են հոլովական դերով>>2, սակայն հատկացուցիչ-հատկացյալ կապակցության մեջ հիմնաանում գործածում են առավոտյան, երեկոյան, հանգստյան, ծննդյան տարբերակները:

Ըստ լեզվական կանոնի ձայնավորով վերջացող միավանկ և բազմավանկ մի քանի բառերում եզակի թվի թեք հոլովների ձևակազմիչներից առաջ ու-ն դառնում է վ, և ձվի //ձուի, առվի//առուի, մեղվի//մեղուի, բվի//բուի զուգաձևություններում գրական են առաջին տարբերակները, երկրորդները խոսակցական են, և թերթերի օրինակների ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ընդամենը 10 նախադասությունում է գործածվում բուի, մեղուի տարբերակները, իսկ հարցվածները մեծ մասմբ գործածում են առաջին տարբերակները:Արևելահայ աշխարհաբարում ենթարկվում է ու հոլովման՝ Աստծու: Աստծո տարբերակն ընդունելի է գոյական լեզվում:

Աստված բառը գրաբարում ենթարկվում է ո հոլովման՝ Աստծոյ:

Ըստ ձևաբանական կանոնի <<այս վերջավորությունն են ստանում ուղղականում ի հոլով ունեցող բառերը,իբրև բայանուն գործածվող անորոշ դերբայը, -ելի, -ալի ածանց- ներով կազմված ածականները գոյականաբար գործածվելիս և անկողին, մարդ, ամուսին, ձի, դի, թի բառերը, որոնք ուղղականի նյութական վերջավորություն չունեն>>3 :

---

[1] Զ.Աղաջանյան,Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր,Ե.,2007,էջ148:

[2] Է.Աղայան, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը,Ե.,1967,էջ 230:

[3] Նույն տեղում,էջ 232:

ՈՒ հոլովման ենթարկվող բառերի մեծ մասը(բացառությամբ անորոշ դերբայի, նաև անկողին, աստված, ձի, մարդ, դի բառերի(թեև մարդի ձևը հաճախ գործածվում է գեղար- վեստական խոսքում և բարբառում՝գնացի մարդի, ունեցա որդի...))հատկապես խոսակցական լեզվում, ենթարկվելով ի հոլովման, դրսևորում է զուգահեռ ձևեր՝ գինու //գինիի, ոսկու// ոսկիի, կաշու// կաշիի//կաշվի, ամուսնու// ամուսինի//ամուսնի գրական հայերենի համար օրինաչափական են ու-ով ձևերը:

Զուգահեռություններ է առաջացել նաև -ելի, -ալի ածանցով կազմված ածականների դեպքում՝ հայելի//հայելու, ածելի//ածելու, բանալի//բանալու, որոնցից առաջին տարբե- րակները քիչ է հանդիպում, իսկ թերթերի օրինակներում մեծ մասամբ գործածվում էր օրինաչափ համարվող ու-ով ձևերը:

Նույնատիպ զուգաձևություններ են կազմում հատուկ անունները Մեղրու//Մեղրիի, Վեդու//Վեդիի, Արածանու//Արածանիի, Ալավերդու//Ալավերդիի, Արզնու//Արզնիի, Բջ- նու//Բջնիի, Լոռու//Լոռիի, Գյումրու//Գյումրիի, Քենեդու//Քենեդիի, Նազելիի//Նազելու, Նելլու//Նելլիի: Դժվար է որևէ օրինաչափություն սահմանել այս զուգահեռ ձևերից որևէ մեկին առավելություն տալու առումով: Նազելու,Նելլու , Անու ձևերի չհանդիպեցինք մեր ուսումնասիրության ընթացքում, իսկ հարցվածների յոթանասուն տոկոսը մնացած զուգաձևություններից գործածում է օրինաչափ համարվող ու-ով ձևերը, նույն պատկերը առկա է մեր ուսումնասիրած թերթերում:

Թեև ՀՀ լեզվի տեսչությունը վերացրեց ժամանակակից հայոց լեզվում Լոռի, Գյումրի տեղանունների հոլովական զուգաձևությունները և հարացույցի միօրինականացում սահմանեց.<< Ժամանակակից հայոց լեզվում Լոռի, Գյումրի տեղանունների հոլովական զուգաձևությունները(Լռվա//Լոռիի//Լոռու, Գյումրվա//Գյումրիի//Գյումրու) վերացնելու և հարացույցը միօրինականացնելու նպատակով՝ ՀՀ լեզվի պետական տեսչության հայերենի բարձրագույն խորհուրդը որոշում է այսուհետև՝ գրական լեզվում հանձնարարել սեռական և

տրական հոլովի ու-ով՝ Լոռու, Գյումրու ձևերը >>4, սակայն թերթերում հանդիպեցինք Գյումրիի, Լոռիի ձևերը, թեև մեծ թիվ չէին կազմում. քառասուն օրինակից ընդամենը հինգում. գրեթե նույն արդյունքները ցույց տվեց հարցման վիճակագրությունը:

Գյումրվա, Լոռվա ձևերը գործածական են ժողովրդախոսակցական, պատմական բնագավառներում՝Լոռվա բերդ, Լոռվա սարահարթ, Լոռվա հովիտ, Գյումրվա խաշ :

Վա վերջավորությունը նաև ժամանակի իմաստ է ցույց տալիս, որին ավելի մանրամասն կանդրադառնանք վա հոլովման մասին խոսելիս:

Ըստ ձևաբանական կանոնի ան հոլովման պատկանում են գարուն, աշուն, ամառ, ձմեռ, մահ բառերը, -ում ածանցով կազմվածները, գրաբարյան ն վերջնահնչյուն ունեցող միավանկները:

Միավանկներից մի քանիսը զուգահեռաբար կարող են հանդես գալ նաև ի հոլովմամբ՝բեռան//բեռի, գառան//գառի, դռան//դռի, եզան//եզի, թոռան//թոռի, լեռան//լեռի, ծոռան//ծոռի, ծնկան//ծնկի//ծունկի, մկան//մկի, ձկան//ձկի, նռան//նռի// նուռի, շրթան//շուրթի զուգաձևություններում և եռաձևություններում: Նորմատիվ են առաջինները, երկրորդները խոսակցական լեզվին են բնորոշ և հարցվածների յոթանասուն տոկոսը գործածում է նորմատիվ ձևերը, թերթերից գտնված հիսուն օրինա- կից քառասուներկուսը նորմատիվ ձևով են գործածված և միայն ութը՝ ոչ նորմատիվ ձևով, իսկ շրթան ձևի չհանդիպեցինք:

Ան հոլովման պատկանող բառերից հատկապես –ում ածանց ունեցողներն են զուգաձևություններ կազմում՝ դեպի ընդհանրականը միտում ունենալով՝ հարց- ման//հարցումի, լուծման//լուծումի, շարժման//շարժումի: Նորմատիվ, կանոնական են համարվում առաջինները, սակայն երկրորդների վերաբերյալ կատարված հարցումներն ցույց են տալիս, որ ոչ կանոնականները իրենց գործածությամբ քիչ տոկոսային հարաբերությամբ են զիջում կանոնականներին: Հարցվածների վաթսուն տոկոսը առաջին տարբերակներն է

[4] ՀՀ լեզվի տեսչություն,Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու,Ե.,2006,էջ280:

ընտրում, իսկ թերթերում հանդիպած հարյուր օրինակից վաթսունն է գործածված վերոնշյալ տարբերակով:

Դիմում և նման այլ բառերը, որ ավելին շատ գոյականական իմաստով են գործածվում, հոլովվում են ընդհանրական *ի* հոլովմամբ՝ *դիմումի* և ոչ *դիմման*:

Գարուն, ամառ, ձմեռ, աշուն բառերը պատկանում են *ան* հոլովման, սակայն սրանցից *ամառը* և *ձմեռը* հոլովվում են նաև *վա* հոլովմամբ՝դարձյալ ստեղծելով կանոնական համազոր զուգաձևություններ, որոնք գործածվում են գրական լեզվի նորմի շրջանակ- ներում: Գրեթե նույնը ցույց տվեց կատարած վիճակագրությունը՝ հարցվածներից 18-ը գործածում է *ամռան, ձմռան*, իսկ 22-ը *ամառվա, ձմեռվա* տարբերակները:

Վա և *ան* հոլովման մեջ կա նաև իմաստային նրբերանգ. *վա* հոլովման ենթարկվում են ժամանակ ցույց տվող բառերը:

<< Արդի հայերենում դեռևս գործածական լայն տարածում չունեն *ան* հոլովման պատկանող *մանուկ* և *անուն* բառերի *մանուկի* և *անունի* հոլովաձևերը >> [5]:

Սակայն այժմ անունի ձևը կանոնական դառնալու միտում ունի:

Ձևաբանական նորմը սահմանում է , որ *ոջ* հոլովման ենթարկվում են *քույր, կին, տեր, ընկեր* (ինչպես նաև այն բաղադրյալ բառերը,որոնց վերջին բաղադրիչներն են տվյալ բառերը), *տալ, սկեսուր, տեգր, աներ* բառերը: *Կին* բառն այլ հոլովմամբ զուգահեռ չունի: *Քույրի//քրոջ* զուգաձևության մեջ որոշակի իմաստային տարբերություն կա. *քույրի* ձևի տակ հասկացվում է <<բուժքրոջ>>իմաստը, մնացածները զուգաձևություններ են կազմում *ոջ* և *ի* հոլովումների ենթարկվելու երկձևությամբ, որոնք կանոնական ոչ համազոր տարբերակներ են ՝ *տալոջ//տալի, սկեսրոջ//սկեսուրի, աներոջ//աների* և այլն, իսկ *ընկերի* և *տերի* տարբերակները գրեթե չեն գործածվում:

Հարցումները ցույց տվեցին, որ *տեգրի* և *տեգոր* ձևերը ավելի շատ գործածական են, քան կանոնավոր *տեգրոջ* ձևը: Հարցված 30 հոգուց 10-ը գործածում է *տեգրի, տեգոր* և մի- այն երեքը՝

[5] Տ՛ես Զ.Աղաջանյան,նշվ.աշխ.,էջ155:

տեգրոջ՝ Հոլման զուգաձևություններ ունեն հատկապես նրանցով բաղա- դրված բարդ բառերը՝ *հորաքրոջ//հորաքույրի, տանտիկնոջ//տանտիկին, տանտիրոջ //տանտերի*, որոնցից առավել գործածական են *ոջ*-ով տարբերակը:

Թեև *աներ, սկեսուր* բառերի համար որպես հավելյալ ձև նշվում է *անոր, սկեսոր* ձևերը, սակայն մենք մեր ուսումնասիրության ընթացքում չհանդիպեցինք նմանատիպ օրինակ- ների, ինչը նշանակում է , որ դրանք բացարձակ հնաբանություններ են, կանոնական տարբերակներ չեն:

Ձևաբանական նորմը սահմանում է , որ *վա* հոլովման պատկանում են ժամանակային իմաստ արտահայտող բառերը՝*բոպե, ժամ, վարկյան, դար, օր, ձմեռ*, որոնց համար կա- նոնական է այլ հոլովում, սակայն ժամանակային իմաստ արտահայտելու դեպքում, հոլովվում են այս հոլովմամբ, օրինակ՝ *Գյումրվա* նշանակում է *Գյումրիում եղած ժամանակվա,* կամ *զատկվա՝զատիկի ժամանակ, ձմեռվա* և այլն:

Առաջ և *անգամ* բառերը ժամանակի իմաստով նույնպես հոլովվում են *վա* հոլովմամբ՝ *առաջվա, անգամվա*: Խոսակցական լեզվում, ինչպես նաև թերթերում *վա* հոլովմամբ են սկսել գործածվել նաև *երկուշաբթի, երեքշաբթի, չորեքշաբթի, ուրբաթ* բառերը երևի *շաբաթ* բառի համաբանությամբ, սակայն մեր կարծիքով այստեղ զեղջված է *օրվա* որոշյալ բառը ՝ *երկուշաբթի օրվա* և այլն, և -*վա* վերջավերությունը անցել է որոշչին:

Վա հոլովման պատկանող շատ գոյականներ նաև *ի* հոլովիչով են հոլովվում և ունեն զուգահեռ ձևեր, որոնց մեջ ժամանակի իմաստը մթագնած է, սակայն սրանք ևս համարվում են գրական, օրինակ ՝ *ամսի, ժամի, օրի, երեկոյի, ժամանակի*:

Ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ *ի*-ով գործածվում են կապային կառույցնե- րում՝*ժամանակի մեջ*, հատկացուցիչ հատկացյալ հարաբերություններ արտահայտելիս և այլն:

Երկձև հոլովվող և զուգաձևություններ կազմող գոյականները որոշ դեպքերում նրբե- բանգային իմաստով, շարահյուսական կիրառությամբ, ոճական նշանակությամբ տար- բերվում են իրարից, հնարավոր չէ մեկը մյուսով փոխարինել: *Վա* հոլովումն ունի գործածության ոլորտի

որոշակի սահմանափակումներ, օրինակ՝ *այսօր ամիսի քանիսն է* և ոչ թե՝ *ամսվա*: *Նա եկավ ճիշտ ժամանակին*, բայց ոչ՝ *ժամանակվա*: *Այսինչ օրի ես*, բայց ոչ՝ *օրվա*:

Դար բառը թեև ժամանակ է ցույց տալիս, բայց ուսումնասիրություններում *դարվա* ձև չհանդիպեցինք, հարցրինք 60-ից 70 -ամյա երկու տարեցի , նրանք գործածեցին այդ բառը, բայց այժմ արդեն գործածությունից դուրս է եկել:

Նախախորհրդային շրջանում գրական լեզվում *վա* հոլովիչին զուգահեռ գործածվել է նաև *վան* հոլովիչը, սակայն ժամանակից հայերենում *մահ* բառը միակ բառն է, որ պատկանում է այս հոլովման: *Մահի//մահու* ձևը դեռևս ընդհանրանալու միտում չունեն:

Ձևաբանական գոյականական նորմը սահմանում է՝ *ա* հոլովման ենթարկվում են՝

1. *Ություն* ածանցով կազմված գոյականները.
2. *Տուն, շուն, ձյուն, սյուն, արյուն, անկյուն* գոյականները.
3. *Անուն* բառը, որի սեռականը կազմվում է *ն*-ից առաջ ավելացնելով *ա* ձայնավորը և դրա հետևանքով *ա* ձայնավորը դառնում է *վ:*

Ա ներքին հոլովման պատկանող բառերից *–յուն* վերջնամասն ունեցող բառերն են տարբերակային ձևեր կազմում՝ *անկյան//անկյունի, ձյան//ձյունի, սյան//սյունի, արյան-արյունի*, որոնցից *անկյունի* ձևը հանդիպեց՝ *անկյունի խանութում*:

Իսկ *–ություն* ածանց ունեցողները թե՛թերթերում, թե՛ հարցվածների շրջաններում գործածում էին *ա* ներքին հոլովմամբ:

Ո ներքին հոլովման պատկանող *հայր, մայր, եղբայր* բառերը և նրանցով բաղադրված բառերը զուգահեռ տարբերակներ չունեն, միայն երբեմն խոսակցական լեզվում հանդի- պում են *ի*-ով տարբերակները, այն էլ նրանցով կազմված բառերում՝ *հորեղբայրի, վանահայրի* և այլն:

Աստված բառի *Աստծո//Աստծու* զուգաձևությունների մեջ թեև կանոնականը *ու*-ն է, բայց *ո*-ով գործածությունն էլ իր տեղը չի զիջում: Հարցվածների 40 տոկոսը գործածում է *Աստծո* ձևը, 60 –ը՝ *Աաստծու*:

Ձևաբանական նորմը սահմանում է, որ բացառական հոլովը կազմվում է *ից* և *ուց* վերջավորություններով, ըստ որում *ուց* ստանում են ու հոլովման պատկանող բառերը, *ից* են

ստանում մյուս հոլովումների բառերը: Այն բառերը, որոնք սեռական-տրականում զուգաձևություն են դրսևորում, բացառականում ևս այդպիսին են:

Բացառականը կազմվում է ուղղականից կամ սեռական-տրականից: Զուգաձևություն-ներ առաջանում են այն դեպքում, երբ որոշ բառերի բացառական հոլովը կազմվում է և ուղղականից, և սեռական-տրականից: Ժամանակ ցույց տվող բառերը բացառականում զուգաձևություններ ունեն, քանի որ այդպիսին են նաև սեռական-տրական հոլովի կազմության ժամանակ՝ *օրից//օրվանից, ամսից//ամսվանից, ժամանակից// ժամանակ-վանից, շաբաթից//շաբաթվանից,* այսինքն՝ բացառական հոլովը կազմվում է երկու հիմ-քերից էլ, և ժամանակ ցույց տվող բառերի բացառականի երկու հիմքերից որևէ մեկով կազմվելը պատահական չէ, այլ պայմանավորված է իմաստային ու կիրառական որոշ նուրբ տարբերությամբ.երբ բառը գործածվում է ժամանակի պարագայի իմաստով և պատասխանում է *երբ, երբվանից* հարցերին, բացառականը սովորաբար կազմվում է տրականի հիմքով (օրվանից, ամսվանից, շաբաթվանից, գիշերվանից, առավոտվանից, կեսօրվանից), իսկ երբ ժամանակի անունը վերցվում է սոսկ ժամանակի միավոր և ունենում է թվականով կամ չափ ցույց տվող այլ բառերով արտահայտված որոշիչներ,բացառականը կազմվում է ուղղական հիմքով (օրից, ամսից, շաբաթից, գիշե- րից, առավոտից, կեսօրից):

Եթե *ամսվանից//ամսից, ժամանակվանից//ժամանակից* զուգաձևությունները գրական նորմի սահմաններում են, ապա *գիշերից, առավոտից, կեսօրից* ձևերը առավելապես խոսակցական երանգ ունեն:

Տարվանից//տարուց ձևերի մեջ իմաստային կիրառության որոշ տարբերություն կա: Տրական հիմքով կազմված ձևը(տարվա+ն+ից)սովորաբար գործածվում է այն դեպքում, երբ բառաձև հանդես է գալիս որպես ժամանակային սկզբնակետ ցույց տվող ժամանակի պարագա և գործածվում է ցուցականություն արտահայտող բառերի հետ: Օրինակ՝ <<*Անցյալ տարվանից ոչ մի լուր չունի*>>: Իսկ երբ բառը գործածվում է սոսկ որպես ժամանակի միավորի անուն և դրվում է չափ ու քանակ ցույց տվող բառերի հետ, այս դեպքում բացառականը կազմվում է ուղղականի հիմքով.<<*Երկու տարուց ավելի է, որ չի տեսել որդուն*>>:

*Ընկերոջից//*ընկերից, տալոջից//տալից, տիրոջից//տերից զուգաձևություններում գրական են առաջին տարբերակները:

Որոշ դեպքերում բացառականի համար ստացվում են *ուց//ից* զուգաձևություններ, ինչպես օրինակ՝*այրուց//այրիից, մատանուց//մատանիից, պատանուց//պատանիից.Ի*-ով վերջացող հատուկ անունները ևս այս հոլովում կազմում են զուգաձևություններ՝ *Գորկուց //Գորկիից, Մեղրուց//Մեղրիից, Լոռուց//Լոռիից, Անուց//Անիից* և այլն:

Բացառական հոլովում զուգաձևություններում ունեն նաև ան հոլովման պատկանող այն բառերը, որոնք գրաբարում ունեին *ն* վերջնահնչյունը: Եթե *դռից//դռնից* զուգա- ձևության մեջ գրական է *դռնից* տարբերակը, իսկ *դռից* ձևը խոսակցական լեզվում է կիրառելի, ապա *ան* հոլովման պատկանող մյուս միավանկ բառերի *ն*-ով բացառականի ձևերը, որ կանոնական էին անցյալ դարի սկզբներին, այսօր հնաբանություններ են: *Թռռից//թռռնից, ձկից//ձկնից, մկից//մկնից, լեռից//լեռնից, նռից//նռնից* զուգաձևություն- ներում երկրորդները հնաբանություններ են և հազվադեպ են հանդիպում:

Տարբեր հիմքերով է կազմվում նաև *գարուն,աշուն* բառերի բացառականը՝ *գարունից// գարնանից, աշունից//աշնանից*, առաջինները հազվադեպ են հանդիպում: *Ամառ* և *ձմեռ* բառերը զուգաձևություններ են կազմում *ան* և *վա* հոլովմամբ հոլովելիս՝ *ամառվանից// ամռանից, ձմեռվանից//ձմռանից*:

Ժամանակակից հայերենում գործիական հոլովը կազմվում է *ով* և *բ* վերջավորություն- ներով: *Բ* ձևույթը զուգորդվում է *ա* ներքին հոլովման պատկանող, հատկապես –*ություն* և -*յուն* վերջնամասն ունեցող բառերին, մասամբ նաև *ան* հոլովման պատկանող *ում* ածանցն ունեցող բառերին:

Երբեմն նույն բառի գործիականը ձևավորվում է և՛ուղղականի, և՛սեռականի հիմքին ավելացնելով՝*ընկերոջով//ընկերով, աներոջով//աներով, տիրոջով//տիրով//տերով, հորով//հայրով*…: Նման զուգաձևություններում հանձնարարելի են առաջին եզրերը:

Ով վերջավորությամբ զուգահեռ ձևեր ունեն նաև -*ություն* ածանցն ունեցող բառերը՝ *օգնությամբ//օգնությունով, շինությամբ//շինությունով, քաջությամբ//քաջությունով*: Եր-

կրորդները առավելապես ժողովրդախոսակցական երանգ ունեն. գրական լեզվում ձևաբանական նորմով սահմանվածները *բ*-ով ձևերն են և հանդիպեցինք թերթերում միայն *բ*-ով ձևերի, հարցման արդյունքներն էլ նույնն են վկայում:

Ում վերջածանց ունեցող բառերի գործիականը զուգահեռաբար կազմվում է նաև -*ով*-ով: Այս երևույթը ևս կապված է հիշյալ բառերի նաև *ի* հոլովիչով հոլովվելու հետ: Այսպիսով ստեղծվում են զուգաձևություններ, որոնք տարբերվում են վերջավորությամբ, և հոլովական հիմքով /ուղղական և տրական/, ինչպես օրինակ՝ *շարժմամբ//շարժումով, ուսմամբ//ուսումով, ծագմամբ//ծագումով*…: Սրանցում լեզվական նորմով սահմանված- ները առաջիններին են, բայց տարածված են երկրորդնորը, պատճառը համաբանության օրենքի գործառությունն է, նաև դյուրահունչ լինելը, ներկա ժամանակաշրջանում ավան- դական ձևերի գործածության շրջանակները գնալով նեղանում են:

Երբ գործիականը կազմվում է ուղղականից *ով*-ի հավելմամբ, սովորաբար զուգաձևություններ չեն լինում: Միայն *ի*-ով վերջացող ու հոլովման ենթարկվող բառերի դեպքում ուղղականի *ի*-ին կարող է ընկնել՝ստեղծելով զուգաձևություններ, օրինակ՝ *ոսկով// ոսկիով, գինով//գինիիով, որդով//որդիով* և այլն:Սրանք հնչյունափոխական-ձևբանական զուգաձևություններ են՝ կանոնական համազոր տարբերակներով: Այս զուգաձևություն- ներից երևում է, որ կա որոշակի միտում գործիականում պահպանելու բառավերջի *ի*-ն: Օրինակ՝ *լոռեցիով//լոռեցով, վանեցիով//վանեցով, դարաբաղցիով//դարաբաղցով , բա-նալիով//բանալով, հայուհիով//հայուհով, Ռաֆֆիով//Ռաֆֆով* և նման զուգաձևություն- ներում գերադասելի են *ի*-ով առաջին տարբերակները: Երբ սղման հետևանքով առաջանում են համանուններ, ապա իմաստային շփոթից խուսափելու համար նախա- պատվությունը տրվում է *ի*-ով ձևերին՝ *որդ-որդով*, բայց *որդի-որդիով*, կամ *այգ-այգով*, բայց՝ *այգի-այգիով* և այլն:

Գործիական հովում զուգահեռ ձևեր ունեն նաև *ան* հոլովման պատկանող այն միավանկ բառերը, որոնք գրաբարում *ն* վերջնահնչյունն են ունեցել ՝ *դռով//դռնով, լեռով//լեռնով, նռով//նռնով, բեռով//բեռնով*: Մերօրյա հայերենում *ն*-ով ձևերը հնացած են, և միտումը *ն*-ի

ընկնելն է:Այժմ, որպես կանոն , *ն* վերջնահնչյունը վերականգնվում է հոգնակի թվի կազմության ժամանակ (բացառությանբ *սերմ, անձ, մաս* գոյականների):

Հնչունաբանական-ձևաբանական զուգաձևություններ պետք է համարել *ծունկով //ծնկով, նուռով//նռով , ձուկով // ձկով* և նման միավանկ բառերի անհնչյունափոխ և հնչյունապոխված հիմքերի զուգորդումները:

Հույսով//հուսով զուգաձևության մեջ եզրերը կիրառական տարբերություն ունեն . աստիճանաբար գործածվելիս *հույսով* ձևն է ճիշտ (*հույսով սպասել*), իսկ *եմ*-ի հետ զուգակցվելիս ավանդական *հուսով* տարբերակն է հանձրարարելի՝ *հուսով եմ*… :

ՈՒ հոլովման պատկանող *ամուսին* և *անկողին* բառերին գործածականի չհնչունա- փոխված գործածություններն են հանդիպում ՝ *անկողինով, ամուսինով*, որոնք օրինաչա- փական չեն: Օրինաչափական են *անկողնով, ամուսնով* ձևերը: *Գարուն* և *աշուն* բառերը ևս զուգահեռ ձևեր ունեն ՝ *գարունով//գարնանով, աշունով//աշնանով*:

Ժամանակ ցույց տվող բառերի գործիականը կազմվում է հիմնականում ուղղականի հիմքով, իսկ *գիշերով//գիշերվանով, ցերեկով//ցերեկվանով, շաբաթով//շաբաթվաանով, օրով//օրվանով*… զուգաձևություններում երկրորդ եզրերն արդեն ժամանակ ցույց չեն տալիս, և Ս.Աբրահամյանը դրանք անվանում է <<սեռականի փոխանուն գործիա- կաններ>>, <<Դա է պատճառը, որ ժամանակի իմաստ ունեցող այդ բառերը գործիականի նշված ձևերում ժամանակ չեն ցույց տոլիս ու պատասխանում են ինչով հարցին : Դրանք նշանակում են << ցերեկվա, գիշերվա, առավոտվա (ցերեկը, գիշերը, առավոտյան եկող, կատարվող) բանով>>: Ասենք , գիշերվա գնացքով գնացել է, առավոտվանով վերադար- ձել>>:

Լեզվական կանոնն ասում է՝ ներգոյական հոլովը ցույց է տալիս այն տեղը, որտեղ կամ որի նեսում կատարվում է գործողությունը: Ներգոյական հոլովը ցույց է տալիս նաև այն ժամանակամիջոցը, որի ընդացքում կատարվում է գործողություն:

Ներգոյական հոլովը կիրառական-ծավալային սահմանափակություն ունի, խիստ առարկայական է: ժամանակակից հայերենը , որը չունի չհոլովվող գոյականներ, ունի բառերի մի խումբ, որի ներգոյական հոլովը սովորական չէ : Ըստ ձևաբանական նորմի ՝ ժամանակակից

հայերենում ներգոյական հոլովը բառիմաստով պայմանավորված, ունի երկու ձև ՝ համադրական(-ում ձևույթով) և վերլուծական (մեջ կապի հարադրությամբ). Անձերի ու կենդանիների , հատուկ և հասարակ անունների, վերացական գոյականների մեծ մասի , *-ում*-ով կազմված բայանունների, *-ություն* ածանցով կազմված հավաքա- կան գոյականների ներգոյական հոլովը կազմվում է վերլուծական ձևով: Ներգոյական հոլովում զուգաձևություններ են առաջանում, երբ *ի*-ով վերջացող բառերի *ի*-ն ներգոյական հոլովի համադրական կազմության ժամանակ կարող է պահպանվել կամ չպահպանվել, օրինակ՝ *այգում//այգիում, կղզում//կղզիում*, սրանք հնչունափոխական-ձևաբանական զուգաձևություններ են: Թերթերի և հարցման արդյունքները վկայում են, որ առավել գործածական են *ի*-ի սղմամբ ձևերը:

Զուգաձևություն է առաջանում նաև համադրական և վերլուծական կազմության ժամանակ, առավել գործածականը հարցվածների շրջանակում համադրական կազմու- թյունը, սակայն թերթերում պատկերը այլ է, ավելի շատ գործածական են վերլուծական ձևերը:

Եզրակացություն

Հոլովական զուգաձևությունների մեջ մի կողմից ունենք գրական լեզվի կանոնական և ոչ կանոնական, ժողովրդախոսակցական, բարբա- ռային ձևերի գործածություն (*քրոջ//քվոր,տեգրոջ//տեգոր//տեգրի*), մյուս կողմից ՝ արդի հոլովական համակարգին համապատասխան ձև և համակարգից դուրս ՝ ավանդաբար պահպանված՝ *կայսրի//կայսեր, ծննդյան//ծնունդի*, մյուս կողմից՝ հոլովման արդի համակարգին համապատասխանող զուգաձևեր՝ *ամսի//ամսվա*:

Մեր ուսումնասիրության արդյունքում պարզ դարձավ, որ շատ բառեր անցնում են *i* ընդհանրական հոլովման , և գնալով հոլովման համակարգը միօրինականում է՝ հօգուտ *i* ընդհանրական հոլովման: Մեր ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ հոլովական զուգաձևությունները պարզեցման, միօրինականացման միտում ունեն: Այսինքն՝ աստի- ճանաբար զուգահեռ ձևերից ինչ- որ մեկը զիջում է իր տեղը, և, գուցե, կգա մի ժամանակ, որ հոլովական զուգաձևություններ չեն լինի կամ, եթե լինեն էլ՝ միայն գեղարվեստական գրականության մեջ՝ որոշակի ոճական նրբերանգներ ապահովելու համար:

Գրականության ցանկ

- Աբաջյան Ա.,Հայերենի հոլովական համակարգի ըմբռնումը և պատմական զարգացումը հայ քերականագիտության մեջ,Երևան,2006:
- Աղայան Է.,Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը,Երևան, 1967:
- Աղաջանյան Զ.,Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր,Երևան,2007:
- Գ.Սևակ,ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց,Երևան,2009:
- Իշխանյան Ռ.,Արդի հայերենի հոլովումը և խոնարհումը,Երևան,1971:
- ՀՀ լեզվի տեսչություն,Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու,Երևան,2006:
- Լ. Եզեկյան, Հայոց լեզու, Երևան 2005